

ВІДГУК

**офіційного опонента – доктора юридичних наук, професора
Мішиної Наталії Вікторівни – на дисертацію Моршиніна Євгена
Вікторовича на тему: «Суб'єктивні публічні виборчі права та
суб'єктивні публічні управлінські права приватної особи»,
поданої на здобуття освітньо-наукового ступеня доктора філософії в
галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право»**

Статтею 38 Конституції України встановлено, що реалізація громадянами суб'єктивних публічних виборчих прав та суб'єктивних публічних управлінських прав приватної особи є формою здійснення безпосередньої демократії, що вимагає пошуку ефективних механізмів для забезпечення її впровадження та підвищення їх якості. Визначальною характеристикою успішності «євроінтеграційних процесів» в Україні є створення дієвої системи гарантій реалізації форм безпосередньої та опосередкованої демократії, що неможливо поза здійсненням виборчого процесу. До системи гарантій реалізації форм безпосередньої демократії справедливо відноситься судовий контроль виборчого процесу.

Отже, забезпечення належного рівня реалізації судового контролю як інструменту захисту виборчих прав громадян є однією із безумовних гарантій функціонування механізму «стримувань та противаг», є «барометром» дотримання демократичних світових стандартів розбудови системи суб'єктів публічного управління. При цьому відносним ступенем успішності характеризується здійснена кодифікація виборчого законодавства України, що своїм результатом мала розробку та прийняття Виборчого кодексу України 19 грудня 2019 року. В той же час положеннями чинного Виборчого кодексу України не були вирішені проблеми дуалістичності підходів до врегулювання виборчих спорів, створення можливостей судового контролю за захисту активного виборчого права у день голосування, підвищення критеріїв

професійного відбору представників виборчих комісій тощо.

З врахуванням зазначеного вирішення завдання щодо визначення сутності суб'єктивних публічних виборчих прав та суб'єктивних публічних управлінських прав приватної особи, встановлення напрямів забезпечення ефективності його реалізації, що здійснено у дисертації Є.В. Моршиніна, є актуальним і вкрай необхідним в сучасних умовах євроінтеграційного розвитку України.

Про актуальність обраної теми додатково свідчить також той факт, що дисертацію виконано відповідно до основних положень Концепції розвитку електронного урядування в Україні; Концепції розвитку електронної демократії в Україні та плану заходів щодо її реалізації; Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки та плану заходів щодо її реалізації; Концепції розвитку цифрових компетентностей та затвердження плану заходів з її реалізації, затвердженої Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 р. № 167-р, Національної стратегії у сфері прав людини, затвердженої Указом Президента України від 24 березня 2021 року № 119/2021.

Дисертація корелюється із положеннями Концепції розвитку електронного урядування в Україні; Концепції розвитку електронної демократії в Україні та плану заходів щодо її реалізації; Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки та плану заходів щодо її реалізації; Концепції забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері; Стратегії інформування громадян про гарантовані їм Конституцією та законами України права на період до 2019 року; Стратегії реформування державного управління України на період до 2021 року; указів Президента України від 22 липня 1998 року № 810/98 «Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні» та від 20 травня 2015 року № 276/2015 «Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки».

Загальний аналіз змісту дисертації свідчить про самостійність і

цілісність проведеного дослідження, його високий науковий рівень, теоретичне і практичне значення. Дисертація характеризується системним підходом до предмета дослідження. Визначені в роботі завдання дослідження відповідають його загальній меті, яка полягає в тому, щоб на основі комплексного аналізу наявних наукових і нормативних джерел визначити сутність правовідносин із здійснення суб'єктивних публічних виборчих прав та суб'єктивних публічних управлінських прав приватної особи та напрями їх удосконалення.

Високий ступінь обґрунтованості результатів дослідження зумовлений досить раціональною та внутрішньо узгодженою структурою дисертаційної роботи. Науково-теоретичне підґрунтя для виконання дисертації становлять наукові праці фахівців у галузі конституційного права, адміністративного права та процесу, інших галузевих правових наук, у тому числі зарубіжних дослідників. Нормативною основою дослідження є Конституція України, чинні законодавчі та підзаконні нормативно-правові акти, які визначають особливості здійснення суб'єктивних публічних виборчих прав та суб'єктивних публічних управлінських прав приватної особи.

Нормативну основу роботи становлять Конституція України, закони України, постанови Верховної Ради України, акти Президента України і Кабінету Міністрів України, нормативні акти центральних органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, а також міжнародні нормативно-правові акти, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Емпіричну базу дослідження становлять статистичні дані, акумульовані Державною службою статистики України за період 2021–2024 рр., відомості, що містяться в Єдиному реєстрі судових рішень України та на офіційних веб-сайтах суб'єктів публічної адміністрації, правова публіцистика.

Методологічною основою дослідження стали сучасні загальні та спеціальні методи наукового пізнання. Їх застосування обумовлене системним підходом, що дало дисертанту можливість досліджувати проблеми в єдності їх соціального змісту і юридичної форми. Чітко виражений теоретичний підхід,

зокрема вдало розроблені дефініції, класифікації і критерії дозволили автору аргументовано визначити власну позицію щодо багатьох дискусійних проблем правових засад забезпечення правової ефективності здійснення функцій судового контролю виборчого процесу в Україні.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що робота є однією з перших спроб комплексно, з використанням сучасних методів пізнання, урахуванням новітніх досягнень науки адміністративного права визначити правові засади здійснення суб'єктивних публічних виборчих прав та суб'єктивних публічних управлінських прав приватної особи.

У результаті проведеного дослідження сформульовано низку нових наукових положень та висновків, запропонованих здобувачем особисто. Так, до автором світових стандартів та характеристик публічно-управлінських відносин віднесено: забезпечення участі громадськості в ухваленні управлінських рішень; встановлення верховенства права як пріоритету розбудови системи суб'єктів владних повноважень, що має стати основою для розбудови інституційних правових структур суспільства; створення відносин на засадах прозорості та відкритості, що визначає як і обіг інформації про діяльності адміністративних органів, так і її доступність через створення відповідних інформаційних ресурсів та реєстрів; емоційну чутливість до проблем пересічної людини, що є основою для реалізації принципів гуманізму як принципу діяльності адміністративних органів; дотримання принципів соціальної справедливості та соціальної відповідальності як органів влади, так і суб'єктів господарювання, діяльність яких є базисом для задоволення не лише їх виробничих потреб, але і досягнення цілей сталого розвитку суспільства в конкретних історичних умовах; звітування уряду та його інституцій перед громадськістю; планування та прогнозування розвитку суспільства, що вимагає розробки та ухвалення стратегічних документів його трансформації в різних умовах (с. 25-30).

Необхідно підтримати здійснену автором класифікацію системи прав людини за такими критеріями, як: спосіб їх нормативного врегулювання

(права, що встановлюються через закріплення зобов'язань держави, які мають спрямовуватися на гарантування належного механізму їх реалізації, та права, що встановлюються через встановлення заборон певної форми діяльності як для приватних осіб, так і для публічних осіб); форма реалізації права, що передбачає їх поділ на права, реалізація яких залежить від активних дій особи; на права, реалізація яких здійснюється у формі пасивних дій (тобто у формі бездіяльності) та на права, реалізація яких базується на висуненні вимоги; кількісні характеристики суб'єктної складу правовідносин (права, які можуть бути здійснені як індивідуально (особисто) та колективно (множино), а також про права, реалізація яких може відбуватися або лише індивідуально, або лише колективно); за колом осіб (права, які можуть здійснюватися кожним; та права, які можуть бути здійснені окремими особами); за ступенем визначеності права особи (абсолютно визначені права та відносно визначені права); за галузевою приналежністю (суб'єктивні публічні права (як складова її адміністративно-правового статусу) та суб'єктивні приватні права (як складова її цивільно-правового статусу)); за проявами реалізації суб'єктивних публічних прав (права, що реалізуються в межах нормотворчої діяльності; права, що реалізуються в межах правозастосовчої діяльності; права, що реалізуються в межах правозахисної та правоохоронної діяльності) (підрозділ 1.2).

Новаційним є підхід автора щодо визначення системи та сутності суб'єктивних управлінських прав приватної особи визначаються як складова системи суб'єктивних публічних прав. До суб'єктивних управлінських прав приватної особи Є.В. Моршиніним віднесено: право на організацію проведення зборів, мітингів, демонстрацій і інших публічних заходів, об'єднання для захисту своїх інтересів, звернення особисто чи колективно до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, відшкодування за рахунок держави, чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб при

здійсненні ними своїх повноважень тощо; залежно від функціонального змісту суспільних відносин (регулятивні права особи та охоронні права особи (наприклад, право ознайомлюватися з матеріалами, давати усні і письмові пояснення, заявляти клопотання, користуватися при розгляді справи юридичною допомогою тощо) (підрозділ 1.3).

Автором з'ясовано, що суб'єктивні публічні виборчі права, їх реалізація та захист на засадах демократичності, прозорості, таємності та свободи закріплюються згідно із ст. 3 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, та мають базуватися на стандартах, визначених у міжнародно-правових актах, серед яких необхідно виділити Рекомендації № Rec (2003) 16 Комітету міністрів Ради Європи «Про виконання адміністративних рішень і судових рішень у галузі адміністративного права». Зроблено висновок, що відповідно до положень Рекомендації № Rec (2003) 16 Комітету міністрів Ради Європи «Про виконання адміністративних рішень і судових рішень у галузі адміністративного права», що захист права залежить від належного встановлення обсягу компетенції адміністративного органу.

Є.В. Моршиніним зроблено висновок, що нормативне регулювання здійснення суб'єктивних публічних управлінських права та суб'єктивних публічних виборчих прав відбувається на законодавчому та підзаконному рівнях як у позитивний спосіб, так і шляхом встановлення заборон та обмежень (с. 75-76).

У другому розділі рецензованого дослідження автором висвітлено особливості реалізації та захисту суб'єктивних публічних управлінських прав та суб'єктивних публічних виборчих прав. Дисертантом було обґрунтовано доцільність розуміння форми реалізації суб'єктивних публічних управлінських прав та суб'єктивних публічних виборчих прав як зовнішнього виразу внутрішнього волевиявлення особи, що полягає в обранні нею найбільш прийнятної для неї способу діяльності. Так, до форм реалізації суб'єктивних публічних прав у наукових публікаціях віднесено: «виконання»,

де відбувається добровільна реалізація можливостей і «застосування», що пов'язується із юрисдикційною діяльністю; «додержання» відповідних галузевих норм; «використання», тобто використання особою наданих їй можливостей. До способів реалізації суб'єктивних прав ряд дослідників віднесено: правосвідоме ставлення до покладеного на особу обов'язку; контрольно-наглядове провадження; адміністративно-деліктне провадження; дозвольно-ліцензійне провадження; консультаційне обговорення та інформаційний взаємообмін; економічні та соціальні важелі впливу на носія нормативно визначених можливостей (підрозділ 2.1).

Варто підтримати здійснену автором класифікацію форм реалізації та захисту суб'єктивних публічних управлінських прав та суб'єктивних публічних виборчих прав, де залежно від змісту діяльності носія права виокремлено активні, пасивні та змішані форми реалізації суб'єктивних публічних управлінських прав та суб'єктивних публічних виборчих прав.

До активних форм реалізації суб'єктивних публічних виборчих прав Є.В. Моршиніним відносяться: безпосередня участь у виборах (тобто використання особою права обирати); участь у референдумах, коли через участь загальнонаціональних або місцевих референдумах приватна особа бере участь у формуванні окремих положень загальнонаціональної та регіональної політик. До активних форм реалізації суб'єктивних публічних управлінських прав приватної особи віднесено: звернення до органів державної влади та місцевого самоврядування, що відбувається шляхом подання скарги, пропозиції чи заяви; ініціювання дозвольно-ліцензійного провадження та адміністративно-процедурного провадження, що функціонально можуть пов'язуватися як із задоволенням суспільних інтересів та потреб, так із задоволенням виключно приватних інтересів. До пасивних форм реалізації суб'єктивних публічних виборчих прав відносяться передусім реалізація права особи брати участь в виборах у якості кандидата на посаду політичної публічної служби (підрозділ 2.2).

Варто підтримати висновок Є.В. Моршиніна, що перебування особи на тимчасово окупованій території України російською федерацією в аспекті створення для неї можливостей реалізацією нею суб'єктивного публічного виборчого права безпосередньо не врегульовано, однак має бути закріплено особливості її відповідності у Виборчому кодексі України.

У дисертації сформульовано й низку інших цікавих та корисних положень та висновків.

Однак, як і при дослідженні будь-якої складної і нової теоретичної проблеми, в зазначеному дисертаційному дослідженні міститься ряд спірних, неузгоджених і не зовсім обґрунтованих положень, які можуть стати підґрунтям наукової дискусії і напрямками подальшої розробки даної проблеми. Зокрема:

1. У дисертації використано конструкцію «суб'єктивні публічні управлінські права», однак вона досі не отримала загального теоретико-правового визнання в українській науці. Потребує додаткового обґрунтування, чим ці права відрізняються від традиційних адміністративних прав приватної особи, які виникають у зв'язку з участю в публічному управлінні. Відсутня чітка межа між правами управлінськими та правами, що реалізуються через адміністративні процедури.

2. Визначення сутності поняття «виборчий спір» дисертантом здійснено з врахуванням такої відносно новітньої категорії як «публічний інтерес». Зокрема при здійсненні характеристики практики ЄСПЛ було встановлено доцільність визначення предметом захисту у виборчих спорах не лише суб'єктивних публічних прав, а й публічного інтересу у забезпеченні проведення виборів відповідно до встановлених міжнародних стандартів. Однак при цьому приділено фрагментарну увагу дослідженню категорії «публічний інтерес», не обґрунтовано авторський підхід до її нормативного закріплення та врегулювання;

3. Здобувачем доволі фрагментарного розглянуто питання здійснення судового контролю за реалізацією суб'єктивних публічних управлінських

прав приватної особи. При цьому відзначено, що здійснення функції судового контролю у безпосередній формі виявляється у реалізації діяльності уповноважених судових органів з перевірки відповідності правових актів нормативним актам більшої юридичної сили на підставі відповідного звернення уповноваженої особи, тоді як реалізація опосередкованої форми судового контролю пов'язується із здійсненням оцінки дотримання вимог законності у процесі застосування права, у тому числі з питань забезпечення здійснення суб'єктивних публічних та приватних прав особи в цілому і, зокрема – у виборчому процесі. Такий авторський підхід до визначення різновидів судового контролю заслуговує на підтримку, однак в межах здійсненого дослідження присвячено доволі фрагментарну увагу проблематиці забезпечення ефективності опосередкованої форми судового контролю виборчого процесу.

4. В межах здійсненого дослідження здобувачеві необхідно було б додаткову увагу приділити дослідженню особливостей захисту виборчих прав особами, які відбувають покарання у місцях позбавлення волі, пошуку шляхів мінімізації застосування «адміністративного» ресурсу для забезпечення проведення виборів на засадах вільного волевиявлення, таємності голосування, добровільності тощо.

5. У світлі триваючих процесів реформування адміністративно-деліктного законодавства здобувачеві доцільно було б встановити особливості застосування заходів адміністративної відповідальності за вчинення виборчих правопорушень. Крім того очевидно є необхідність встановлення критеріїв співвідношення таких категорій як «виборчий спір» та «виборче правопорушення», чому у рецензованому дослідженні приділено лише фрагментарну увагу.

В той же час висловлені зауваження переважно мають характер побажань і суттєво не впливають на загальну високу наукову цінність рецензованої роботи та позитивну оцінку проведеного дослідження.

Висловлені зауваження характеризують складність досліджених проблем, багато в чому мають дискусійний характер і не знижують загальної

позитивної оцінки дисертаційної роботи Є.В. Моршиніна, а здійснений автором творчий пошук заслуговує на підтримку.

Розглядувана дисертація містить раніше не досліджувані наукові положення та отримані особисто автором нові науково обґрунтовані результати, що в сукупності має важливе науково-прикладне значення.

Дисертація Є.В. Моршиніна логічно побудована, оформлена відповідно до вимог Міністерства освіти та науки України, а її положення викладено чіткою і зрозумілою мовою. Пропозиції та рекомендації, викладені у дисертації, можуть бути використані для удосконалення чинного законодавства та практики його застосування.

Вдалий і логічно поєднаний вибір у дослідженні питань, їх актуальність, розумне співвідношення теоретичних міркувань та прикладів з практики, чіткість викладу матеріалу, аргументованість наукових висновків і узагальнень свідчать про значний науковий рівень проведеного дослідження та його практичне значення, яке полягає в тому, що результати дослідження можуть бути використані у науково-дослідній роботі як основа для подальших наукових досліджень із відповідної проблематики, правотворчості – з метою оптимізації правового регулювання здійснення суб'єктивних публічних управлінських прав та суб'єктивних публічних виборчих прав, правозастосовної діяльності – для вдосконалення врегулювання виборчих та публічно-управлінських спорів та навчальному процесі – під час викладання у закладах вищої освіти дисциплін «Конституційне право», «Адміністративне право» та «Виборче право».

Основні положення та результати дисертаційного дослідження належним чином оприлюднено, що підтверджується наявними 9 науковими публікаціями, де 3 – здійснено у наукових фахових виданнях України з юридичних наук категорії Б, один розділ у колективній монографії, одна стаття – у науковому виданні, яке індексується у науково-метричній базі «Web of sciences», а також у 4 тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

Викладене дозволяє зробити висновок, що дисертація «Суб'єктивні публічні виборчі права та суб'єктивні публічні управлінські права приватної особи» є завершеною працею, в якій отримано нові науково обґрунтовані результати, що в сукупності вирішують конкретне наукове завдання, яке має істотне значення для правової науки України, тобто повністю відповідає вимогам передбаченим Порядком присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 12.01.2022 р. № 44, а її автор – Євген Вікторович Моршинін заслуговує на присудження йому за результатами публічного захисту ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – «Право».

Офіційний опонент:

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного права
Національного університету
«Одеська юридична академія»



Н.В. Мішина